

Zdravstvene i socijalne institucije staroga Dubrovnika

Ana Borovečki

Slobodan Lang

Škola narodnog zdravlja "Andrija Štampar"

Zagreb, Hrvatska

Pregledni članak

UDK: 304:614(091)

Primljeno: listopad 2001.

Grad Dubrovnik je poznat u cijelome svijetu po svojoj arhitekturi i ljepoti. Dubrovački arhiv sadrži niz dokumenata povezanih s prošlošću ovoga prekrasnoga grada i regije od srednjeg vijeka do danas. Među tim dokumentima nalazi se i ekstenzivna zbirka dokumenata vezanih uz socijalnu politiku i zdravstvo Dubrovnika. Cilj ovom radu bio je izvršiti svojevrsnu sintezu do sada pronađene građe vezane uz prošlost socijalne i zdravstvene politike Dubrovnika. Tekst je napisan u obliku vodiča. On pokušava dati pregled osnovnih podataka vezanih uz ove teme te povijest Dubrovnika. Iz teksta je vidljivo da je Dubrovnik posjedovao visoku razinu organizacije zdravstvene i socijalne zaštite (nahođište, starački dom, razni zdravstveni propisi). Jedinstvenost i naprednost dubrovačkoga socijalnog i medicinskog sustava očituje se i u činjenici da je baš u Dubrovniku prvi puta u povijesti uvedena karantena.

Ključne riječi: socijalna politika, zdravstvo, povijest, Dubrovnik.

UVOD

Dubrovnik je bio svojevrsni kulturni centar među hrvatskim zemljama i nije slučajno da su u njemu rođeni takvi velikani poput renesansnog književnika Marina Držića, znanstvenika i filozofa Rugjera Boškovića ili poznatog liječnika Gjura Armena Baglivija. Dubrovnik je uvijek bio grad koji je nastojao prihvatiti svjetska strujanja. Njegov jedinstveni geografski položaj na razmeđu istočnog i zapadnog mediteranskog svijeta učinio ga je prijemčljivim za razne kulturne tradicije te razna znanstvena i društvena postignuća. Dubrovnik i njegovo stanovništvo uvijek su mislili na boljitak svoga grada i željeli ga što više povezati sa svijetom. Zato su često odlazili u strane krajeve radi školovanja ili trgovine te se vraćali u svoj grad i nastojali ga oplemeniti novim stvarima i ljudima koje su doveli iz udaljenih krajeva, vodeći uvijek računa o vlastitoj kulturnoj posebnosti. Tako je i nastala dubrovačka kulturna tradicija koja je produkt svojevrsne prilagodbe raznih kulturnih utjecaja dubrovačkome podneblju. Dubrovnik je tako postao i ostao svojevrsan svijet u malome, na dubrovački način, koji i dandanas iznova začuđuje one koji se bave njegovom prošlošću i sadašnjošću (Lang, 1994.:124).

Dubrovačka medicina nije nikada bila isključivo lokalnog karaktera, niti izolirana od svjetskih događanja. Ona je, zahvaljujući otvorenosti svoga stanovništva i jedinstvenosti geografskog položaja, uvijek nastojala u vlastitu medicinsku praksu inkorporirati najnovija dostignuća i ideje svoga vremena. Mnogi poznati liječnici boravili su u Dubrovniku i svojim su znanjem obogatili njegovu medicinsku tradiciju koja će kasnije iznjedrili niz velikana hrvatske i svjetske medicinske povijesti. Građani Dubrovnika osjetili su potrebu za razvojem i unapređenjem javno-zdravstvenih prilika svoga grada, kao osnovnih uvjeta vlastite egzistencije, vodeći pritom uvijek računa o medicinsko-etičkim problemima te nastojeći poštovati ljudska prava. Dovoljno je samo ukratko nabrojiti najvažnije medicinske tekovine ovoga jedinstvenoga grada-države i njegove okolice, poput karantene, dobro organizirane liječnice i ljekarničke službe, da bi nam bilo jasno zašto se baš na ovim prostorima razvila medicinska tradicija koja je u mnogočemu nadmašila ostale hrvatske krajeve. Tako Dubrovnik ne predstavlja samo kulturno-spomenički biser hrvatskih prostora nego i svojevrsan povijesno-medicinski unikum, i to ne samo u hrvat-

skim nego i u europskim i svjetskim razmjerima (Tadić, Jeremić, 1938.).

KNEŽEV DVOR – ESKULAPOV KAPITEL: POČECI MEDICINE U DUBROVNIKU

Dubrovnik je već od svojeg osnutka povezan s medicinom. Njegovi osnivači, stanovništvo nekadašnje antičke grčke kolonije Epidaura, donijeli su u ove krajeve kult grčkoga boga zdravlja, Eskulapa (lat. *Asklepija*). Spomen na to štovanje nalazimo i na jednom od sedam kapitela Kneževa dvora – Eskulapovom kapitelu, te u latinskom natpisu što se nalazi pokraj tog kapitela, a govori o navodnome porijeklu Eskulapa koje je vezano za područje oko Dubrovnika.

Knežev dvor jest mjesto gdje je za svoga jednomjesečnog mandata boravio dubrovački Knez (bez svoje obitelji), a zgradu nije smio napustiti osim ako je išao obavljati neke službene poslove. Uz druge državničke poslove njemu su se svake večeri na čuvanje davali ključevi grada koje je on ujutro, uz ceremoniju, vraćao. Knežev dvor bio je i sjedište Maloga vijeća Dubrovačke Republike, te administrativno središte i oružarnica, skladište municije i tamnica. Knežev dvor bio je središte svih važnih događanja vezanih za politički život Dubrovnika. (Barber, 2001.:60-64).

O važnosti Eskulapova štovanja u prošlosti Dubrovnika govori i to da se na tako važnoj zgradi za Dubrovnik našao Eskulapov kapitel i pripadajući natpis vezan uz navodno Eskulapovo podrijetlo. Tekst je, za vrijeme svoga boravka u Dubrovniku, napisao humanist Ciriaco d' Ancona (1391.-1449.), na zahtjev kancelara Republike, Nicolo Lazzina iz Crena, ne bi li Eskulapovo podrijetlo povezao s Dubrovnikom i tako ga uzdigao iznad drugih gradova. Autora teksta je na takvu konstrukciju priče o Eskulapu i Dubrovniku, vjerojatno, ponukala činjenica da je antičko ime Cavtata, grada na dubrovačkoj obali, glasilo Epidaur, kao i istoimeno mjesto u Grčkoj gdje je, po predaji, rođen Eskulap i gdje je, kao i u Epidauru kraj Dubrovnika, kult štovanja toga boga bio vrlo popularan.

Moguće je da je kip Eskulapa bio već u 12. stoljeću isklesan u Kneževu dvoru, a kad je u 15. stoljeću (od 1435. do 1442.) Dvor obnavljan, izgrađen mu je trijem. Onofrio Giordano della

Cava (Napuljac u službi Dubrovačke Republike) radi sedam stupova sa sedam kapitela na trijemu Dvora, od kojih onaj prvi s desna posvećuje Eskulapu. Kapitel predstavlja liječnika (Eskulapa) s tipičnom kapom i dugom bradom, koji očekuje svoje bolesnike u svome alkemičarsko-liječničkom laboratoriju, a seljak kojemu građanin (sluga Eskulapov) pokazuje put, donosi mu darove, među kojima i kokoš, tradicionalni liječnikov honorar. Uz kapitel se nalazi i ploča s uklesanim heksametrima na latinskom u kojima se tvrdi da je Eskulap rođen u Dubrovniku. Evo teksta tog natpisa s prijevodom:

*Munera diva patris, qui solus Apollonis artes,
invenit medicas per saecula quinque sepultas
et docuit gramen, quem usum quodque valeret
hic Aesculapius caelatus, gloria nostra
Ragussi genitus, voluit quem grata realtum
Esse Deos inter veterum sapientia patrum
Humanas laudes superaret rata quod omnes
Quo melius toti nemo quasi profuit orbi.*

“Ovo je božanski dar oca Apolona koji je jedini otkrio liječničko umijeće, pet stoljeća zakopano, i koji je učio koja trava vrijedi kao lijek. Ovo je Eskulap iz kamena isklesan, naša slava, rođen u Dubrovniku. Njega naši mudri predi htjedose uvrstiti među bogove jer su znali da on nadvisuje svaku ljudsku hvalu i da gotovo nitko nije svijetu više koristio od njega” (doslovan prijevod Petar Marija Radelj).

“Ovdje je isklesan Eskulap, slava naša, koji je jedini pronašao liječnička umijeća, božanske darove svog oca Apolona, koja su kroz pet stoljeća ostala skrivena i naučio nas za koju svrhu služi koja (ljekovita) trava. On je rođen u Dubrovniku, hvalevrijedna mudrost (naših) otaca htjela je da bude uvršten među bogove jer je smatrala da je potpuno nadmašio sve ljudske hvale, a pogotovo jer nitko nije bolje od njega koristio cijelome svijetu” (slobodni prijevod V. Bazala; Bazala, 1972.:9-12).

KATEDRALA: PUČKA I RELIGIJSKA MEDICINSKA TRADICIJA U DUBROVNIKU

Dubrovačka katedrala, ili, kako je puk naziva, prvostolna crkva Gospe Velike, osim bogate riznice, posjeduje i zavidnu kolekciju votiva (*ex voto* darova, zavjetnih darova) koji svjedoče o tradiciji religijske i pučke medicine na dubrovačkome području. Zavjetni darovi što se daruju nekom svetištu najčešće imaju oblik

dijela tijela koji je zagovorom čudesno izliječen, izrađenoga u raznim materijalima – od voska do plemenitih metala. Česti su i votivi u obliku bolesnika u krevetu i male djece. Votivi mogu biti darovani i u obliku nakita, zavjetnih fresaka i slika ili jednostavno u obliku pločica od raznog materijala na kojima se može, i ne mora, opisati razlog zavjetnog dara, uz zahvalu i ime darovatelja. U Dubrovačkoj katedrali najčešće nalazimo votive izrađene, uglavnom, od srebra u obliku osoba i raznih dijelova tijela.

Prema priči, katedrala je sagrađena novcima Rikarda I. Lavljeg Srca, engleskog kralja koji je 1192. kod Lokruma ispred Dubrovnika doživio brodolom. Iz zahvalnosti što se spasio, odlučio je Dubrovniku dati znatnu svotu dukata čime je i izgrađena zavjetna crkva, današnja katedrala. Katedrala je teško stradala u potresu 1667., no kasnije je obnovljena. Osim bogate riznice, s povijesno medicinskog stajališta značajna je i njezina kolekcija zavjetnih darova, bilo u obliku nakita bilo u obliku dijelova tijela za koje se molilo ozdravljenje. Votivi se mogu vidjeti izloženi na lijevoj i desnoj strani crkve uz bočne oltare (Dračevac: 1988.).

Pučka medicina na ovim prostorima vezana je prije svega uz tradiciju liječenja ljekovitim biljem. Već su Rimljani znali da ovdje raste *Mandragora officinalis* (*alrauna*), koju narod zove mandrača, a i danas se bere i nalazi na planini Snježnici (1.234 m) koja tvori sjeverni dio Konavala. Bilje iz ovih krajeva spominje i Plinije Stariji (23-79.) u svojoj *Historia naturalis*, a i Grk Pedanios Dioskurides (oko 79.), rimski vojni liječnik, spominje ljekovito bilje ovih krajeva u djelu *Περι χιλησ ιατρικησ*. Znanje pučke medicine prenosilo se s koljena na koljeno, a kasnije se to znanje počinje sakupljati i objavljivati u raznim ljekarušama, od kojih je poznata ona iz 1705. Ignacija Aquilinja (1642.-1715.) – *Kućni liječnik bez spenze*. To djelo, pisano u stihovima, ujedno je i prvo medicinsko djelo na hrvatskom jeziku u Dubrovniku. Liječnik Ivan August Kaznić (1817.-1883.) svoju je doktorsku disertaciju isprva odlučio posvetiti narodnom liječenju u Dubrovniku. Prvi zakonici Dubrovačke Republike iz 13. stoljeća zabranjuju trovanje i upotrebu otrovnog bilja, pa je iz toga moguće zaključiti da je herbaliizam bio raširen u starome Dubrovniku.

Stanovništvo je često na ovome području, osim od liječnika-travara, pomoć pri ozdravlje-

nju tražilo i od svetaca-zaštitnika. O tome svjedoče i brojni votivi koje nalazimo u dubrovačkoj katedrali, kao i kult Sv. Vlaha, o kome će kasnije biti riječi (Bazala, 1972.:12-15).

CRKVA SV. VLAHA: PUČKA I RELIGIJSKA MEDICINSKA TRADICIJA U DUBROVNIKU

Najvažniji svetac zaštitnik staroga Dubrovnika bio je Sv. Vlaho, kome je posvećena i istoimena crkva. Uz ovoga sveca vezana je i predaja po kojoj je njegov blagoslov vrlo učinkovit pri bolestima grla.

Građani Dubrovnika proglasili su Sv. Vlahu 972. svojim zaštitnikom. Relikvije Sv. Vlaha Dubrovčani su dobili postupno, a najvažnija rekvizicija bile su moći glave Sv. Vlaha, dobavljene 1026. godine.

Sv. Vlaho (Sv. Blaž) bio je biskup Sebaste u Armeniji u trećem stoljeću. Po zanimanju je bio liječnik. Potaknut božanskim nadahnućem povukao se u planine, u neku pećinu i ondje je živio u razmišljanju, okružen divljim životinjama. Divlje životinje ga nisu napadale već su ga ljubavno sretale i dolazile k njemu po pomoć kad bi se razboljele ili bile ranjene. Osudili su ga da je vrač i pogubili. Sv. Vlaho smatra se zaštitnikom divljih životinja. Zaziva se i protiv bolesti grla jer je, prema legendi, jednom spasio neko dijete od gušenja, pošto je ono bilo progutalo riblju kost koja mu je zapela u grlu. Svakoga 3. veljače (na dan Sv. Vlaha) velikim se slavljem slavi ovaj svetac u Dubrovniku, uz obvezni blagoslov grla, tzv. "grličanje": svećenik prilazi onome koga se blagoslivlje s dvije isprepletene svijeće i izgovara blagoslov (Margaritoni, 1998.).

Prva crkva na ovome mjestu sagrađena je u 14. stoljeću, ali je oštećena u potresu i uništena u kasnijem požaru, a na njenom mjestu je sagrađena sadašnja crkva koja datira iz 18. stoljeća. Prije Sv. Vlaha, Sv. Sergije je jedno vrijeme bio zaštitnik Dubrovnika. U crkvi se nalazi i srebrni pozlaćeni kip Sv. Vlaha iz 15. stoljeća – rad nepoznatog dubrovačkog majstora koji u ruci drži maketu Dubrovnika prije potresa u 17. stoljeću. U crkvi Sv. Vlaha također nalazimo desno uz glavni oltar kod ulaza u sakristiju niz srebrnih votiva od kojih najkasniji datira iz 20. stoljeća. (Prosperov-Novak 1987.:57-61)

PALAČA SPONZA – ARHIV: JAVNO-ZDRAVSTVENE PRILIKE STAROGA DUBROVNIKA

U palači Sponza čuvaju se svi važni dokumenti vezani uz život staroga Dubrovnika. Dubrovački arhiv smatra se jednim od najbolje sačuvanih arhiva, i to ne samo za proučavanje zdravstvenih prilika žitelja staroga Dubrovnika nego i za proučavanje svih ostalih aspekata prošlosti ovoga jedinstvenoga grada.

Palača Sponza počela se graditi u 16. stoljeću, a po stilu predstavlja mješavinu kasne gotike i renesanse. Palača je građena prema nacrtima Paskoja Miličevića, poznatoga inženjera Republike. Palača je prvobitno imala funkciju carinarnice, a u njoj je bila i kovnica novca. Već potkraj 16. stoljeća palača postaje i kulturno središte Republike. U njoj su se skupljali obrazovani građani Republike u svojoj "Akademiji učenih". Inače palača je dobila ime od riječi *spongia* ili *sponcia* ili *sponza*, što znači cisterna. Naime, na njezinu mjestu nalazila se jedna od javnih dubrovačkih cisterni koja je izgrađena 1311. godine. Danas se u palači nalazi dubrovački arhiv koji, uz niz raznih dokumenata o upravi Republike, posjeduje i brojne zapise o zdravstvu i zdravstvenim prilikama (Prosperov-Novak, 1987.:42-46).

Statut grada Dubrovnika iz 1272., uz statut grada Korčule iz 1214., spada u najstarije hrvatske pravne spise. Iako njegov značaj i zanimljivost leži u njegovoj pravnoj podlozi, u njemu se nalaze i mnoge odredbe vezane uz medicinu i kvalitetu života ondašnjega dubrovačkog stanovništva.

Tako saznajemo da je u početku u gradu bilo više drvenih nego kamenih građevina. Od 1400. do 1413. bivaju porušene zadnje drvene nastambe, te se grad do daljnijega počinje zidati od kamena. Loše higijenske prilike, nepoploćane ceste te trgovina s istokom bili su uzrokom raznih epidemija, a među ostalima i epidemije kuge. Da bi se čistoća u gradu poboljšala, a time i popravila higijenska situacija, godine 1272. donose se osnove medicinskih, higijenskih i socijalnih mjera, što se i danas čuvaju u *Liber statutorum* u arhivu. Te odredbe nalažu da je svatko dužan čistiti onaj dio ulice koji je bio pred njegovom kućom, i to obično subotom. Kasniji propisi, koji se čuvaju u *Liber viridis* c. 7, zabranjuju bacanje smeća pred gradskim vratima. Za uklanjanje smeća iz grada bili su predviđeni posebni otvori na grad-

skim zidinama. Odredba iz 1272. nalaže da se zahodi moraju nalaziti u kućama, najmanje na drvenim balkonima nad ulicom. Od 1321. zahodi su morali biti smješteni u samim kućama, a izmet se morao uklanjati isključivo noću. Od 1407. do 1436. kanalizacija se uvodi u Dubrovnik. Godine 1336. svinje se više nisu smjele držati u gradu, a od 1407. donijeta je uredba kojom se sve ulice u gradu imaju popločiti. Godine 1415. uvedena je i stalna služba gradskih čistača (Bačić, 1994.:116-117).

LAZARETI – KARANTENA: EPIDEMIOLOŠKA SLIKA STAROGA DUBROVNIKA I PROTUEPIDEMIJSKE MJERE

Neposredno iza istočnih gradskih vrata, zvanih Vrata od Ploča, nalazi se građevina koja najbolje govori o naslijeđu medicine staroga Dubrovnika. Kompleks pod nazivom Lazareti predstavlja zadnje mjesto gdje se nalazila dubrovačka karantena.

U razdoblju od 1348. do 1374. godine u Dubrovniku je zbog kuge umro velik broj ljudi. Rješenje za ovakvo stanje bilo je ili obustaviti trgovinu s drugim krajevima, pogotovo s istokom, od kuda je kuga najčešće i dolazila, što bi za razvoj samoga grada bilo pogubno, ili uvesti određen način zaštite od epidemija koji bi istovremeno omogućavao slobodnu trgovinu. Tako je 27. 7. 1377. u Dubrovniku uvedena karantena. Ta se odredba nalazi u *Liber viridis* (cap. 49, fol 78) pod nazivom *Veniens de locis pestiferis non intret Regusinum vel districtum* ("Došljacima iz kužnih mjesta zabranjuje se ulaz u Dubrovnik ili okolice"). Došljaci su tako ispočetka morali prije ulaska u grad boraviti 30 dana, a kasnije i 40 dana (po tom je broju karantena i dobila ime *quaranta*, lat. = četrdeset), na za to određenim mjestima, da se vidjelo hoće li se kod njih razviti bolest. Karantena se isprva nalazila u Cavtatu, na obližnjim otocima Mrkanu, Bobari i Sv. Petru. Od 1430. lazaret se nalazio na Dančama kraj vrata Dubrovnika, a kasnije na otoku Lokrumu preko puta Dubrovnika. Godine 1590. lazaret je premješten kraj vrata od Ploča, gdje se i danas nalazi. Ukoliko bi kuga ipak prodrla na područje Republike, ali ne i u sam grad, tada su se vrata grada zatvarala i ulaz u grad bio je onemogućen bilo kome iz okolice gdje je harala kuga, pod prijetnjom smrću. Ukoliko bi se kuga javila prvo u gradu, stanovništvo bi se ise-

lilo iz grada, a grad bi čuvalo 10 patricija dok epidemija ne bi prošla. Onaj za koga bi se otkrilo da je unio kugu u grad, bio bi najoštrije kažnjen, a čak i smrtna kazna nije u tome slučaju bila rijetkost.

Osim kuge koja je predstavljala najozbiljniji zdravstveni problem staroga Dubrovnika, od epidemijskih bolesti bile se prisutne guba, dizenterija i boginje. Od ostalih bolesti u zapisima nalazimo podagru, reumatske bolesti, urinarne bolesti, lues te razne crijevne bolesti i infekcije, te malariju koja je harala na području Rijeke Dubrovačke. Oboljeli od gube živjeli su izvan gradskih zidina, u posebnim leprozorijima koji su bili financirani ili od strane države ili od raznih milodara i ostavština. Dizenterija je bila često oboljenje. Zanimljivo je da je Giuseppe Appurger, dubrovački liječnik iz 19. stoljeća, uspješno liječio ovu bolest kombinacijom sredstva za čišćenje i opijata, a ta kombinacija nije ništa drugo nego sastav kombiniranog praška koji se kasnije primjenjivao, a još se i danas primjenjuje ponekad u terapiji dizenterije. Radi sprečavanja epidemije boginja u Dubrovniku je 1784. uvedena variolizacija. Ta se metoda pokazala vrlo problematičnom jer su se njome mogle prenijeti neke zarazne bolesti (lues prije svega). Već nekoliko godina nakon otkrića vakcinacije, dubrovački liječnik Luka Stulli uvodi vakcinaciju i u Dubrovnik radi sprečavanja epidemija velikih boginja (Bazala, 1954.).

SINAGOGA: TRADICIJA SUŽIVOTA U DUBROVNIKU, ŽIDOVILJEČNICI

Židovi koji dolaze u Dubrovnik uglavnom su sefardski Židovi iz Španjolske i Portugala, odakle su u 15. stoljeću bili prognani. Sinagoga u Dubrovniku svjedok je te duge tradicije judaizma na dubrovačkom prostoru, ali i svjedok suživota raznih kultura (u Dubrovniku nalazimo još aktivnu pravoslavnu i islamsku zajednicu). Sinagoga datira iz 16. stoljeća i jedna je od najstarijih u Europi. Židovi su bili vrlo cijenjeni liječnici i ljekarnici u Dubrovniku.

Dubrovnik je od svog osnutka puno trgovao s raznim krajevima, od kojih su neki imali priznate i velike trgovačke židovske zajednice. Prvi spomen Židova u Dubrovačkom arhivu datira iz 1326. kada je vlada Dubrovnika, da bi zamijenila svoga liječnika Egidija, uzela u službu liječnika Johannesa iz Akvileje. Nigdje

se ne navodi da je taj liječnik bio židovskog podrijetla, no vjeruje se da je bio Židov. Polovicom 14. stoljeća u Dubrovniku djeluje i magister Benedikt, za kojeg se navodi da je bio židovskog podrijetla, ali je prešao na kršćanstvo. Kasnije nalazimo dosta spisa vezanih uz razne trgovačke ugovore između židovskih i dubrovačkih trgovaca. Iako je Dubrovnik bio pretežno katolički grad, tolerancija prema ostalim religijama pa i judaizmu bila je uvriježena. No prvi se Židovi naseljavaju u Dubrovniku koncem 15. stoljeća te osnivaju svoju zajednicu koja postoji u Dubrovniku i danas (Stulli, 1989.).

NAHODIŠTE: ORGANIZACIJA SOCIJALNE SKRBI U DUBROVNIKU

Razvijenost socijalne skrbi za stanovništvo grada vidljiva je i u zapisima vezanima uz osnivanje nahodišta 1432. Svi ti dokumenti svjedoče o brizi i pažnji s kojom se vlast staroga Dubrovnika odnosila prema nezbrinutoj djeci.

Nasuprot franjevačkog samostana u ulici Dominika Zlatarića iznad vrata kuće stoji natpis:

Cochalvit cor meu itra me et ditatione mea exardescet igni. ("U meni srce je gorjelo na samu pomisao buknuo bi oganj.") (psalam Davidov 39, 4. Biblija, Zagreb, 1968., 499., prijevod Filibert Gass) (Prosperov-Novak, 1987.:78-80).

Ovaj natpis nalazi se na ulazu u nahodište ili *Ospedale della misericordia*, koje se ovdje nalazi od 1432. kada je donesena odluka da se neželjena djeca ne smiju "bacati po gradu". Iz toga je vidljivo da infanticid nije bio rijetkost u starome Dubrovniku. Vjerojatno je nahodište, osim što se bavilo prihvatom neželjene djece, bilo i rodilište za nezakonitu djecu, ali o tome nisu nađeni nikakvi podaci. S lijeve strane vrata nahodišta nalazio se prozor na kome je bila *ruota*, kotač na koji su majke pod okriljem noći stavljale svoju djecu, a zatim bi okrenule kotač i dijete bi se našlo u nahodištu. Na taj način diskrecija je majkama bila zajamčena. Dijete je u nahodištu boravilo do svoje šeste godine. Prve tri godine bilo je povjereno na čuvanje dadiljama po gradu, a druge tri godine boravilo je u nahodištu. Sa šest godina dijete se davalo na usvajanje, ili su ga pravi roditelji mogli podići, ali su pritom morali imati dokaz da je dijete njihovo (Marinović, 1933.:26-27).

FRANJEVAČKI SAMOSTAN: LJEKARNIŠTVO U DUBROVNIKU

Prpriprava lijekova u Dubrovniku, kao i na Orijentu, bila je u rukama ljekarnika, a ne liječnika kao što je bio običaj u Europi. U sklopu Franjevačkog samostana u Dubrovniku osnovana je 1317. g. ljekarna, koja je isprva bila ljekarna što se bavila prodajom ljekovitih trava, a kasnije su se tu prodavali i pravi lijekovi.

I dandanas se u prostorijama samostana nalazi ljekarna koja opslužuje pučanstvo Dubrovnika. U 14. stoljeću ljekarna se nalazila u posebnim prostorijama u donjem klastru, s izlazima na ulicu. Dio inventara te ljekarne nalazi se i u današnjem muzeju u samostanu. Tu se nalazi i destilacijski kotao koji je Onofrio della Cava vjerojatno koristio kao model za prikaz takvog kotla na Eskulapovu kapitelu na Kneževu dvoru. Godine 1681. ljekarna se premješta u gornji klaustar. Pred ulaznim vratima te ljekarne nalazili su se kipovi "Pravednost" i "Mudrost". Recepturni stol, police, ljekarničke posude, pribor i danas se nalaze izloženi u muzeju. Pristup ovoj ljekarni bio je otežan jer se nalazila u prostori- ma klauzure, tako da je 1901. ljekarna premještena u prostor u kojemu se i sada nalazi. Osim ove ljekarne postojale su još brojne privatne ljekarne i državne ljekarne (*Domus Christi*), ali i ljekarne u sklopu samostana (dominikanski samostan). Od ljekarnika su poznati franjevački ljekarnici i liječnici Julijan iz Komolca, Pelegrin iz Stona, Ignacije Šišić. Od ostalih je najpoznatiji Antun Drobac (1810.-1882.) koji je bio i sakupljač raritetne flore i faune, te je 1868. osnovao Prirodoslovni muzej u Dubrovniku. Također je sudjelovao kod prve eter-ske narkoze u Dubrovniku, a prvi je upoznao insekticidna svojstva buhača (*Chrisatnthemum, folium*) (Glesinger, 1965.).

Na samome ulazu u farmaceutski muzej, u Franjevačkome se samostanu s lijeve strane nalazi jedan natpis na latinskome. Natpis datira iz 1527. godine, a nastao je u spomen epidemije kuge što je u Dubrovniku harala 1526-1527. godine. Na toj ploči napisane su sljedeće riječi na latinskome:

DOM (*Dominus Optimus Maximus*) ("Predobri i Silni Gospodine")

heu mors omnia truncas MDXXVII cruderiore pest.. ("jao smrti sve uništavaš 1527. okrutnom kugom").

Na istoj ploči kasnije su upisane i sljedeće riječi na latinskome:

vita peregrinatio ("život putovanje"), te ispod toga *fugaces dies* ("dani koji bježe").

Franjevački samostan poznat je i po jedno-me neobičnome umjetničkom prikazu zubobolje. Naime, na drugome kapitelu desne kolonade u donjem klastru nalazimo lik čovjeka kojem je lijeva strana lica natečena i izgleda kao da ima zubobolju. Kako je taj prikaz nastao nije poznato, no predaja veli da je majstor koji je klesao kapitel imao zubobolju što ga je silno mučila, te je stoga odlučio svoje zdravstvene probleme izraziti u kamenu. To je vjerojatno jedan od najranijih prikaza zubobolje u umjetnosti uopće (Kesterčanek, 1969.:62-73).

VELIKA ONOFRIJEVA FONTANA: DUBROVAČKI VODOVOD

Nasuprot crkve Sv. Spasa, pokraj vrata od Pila, izgradio je Onofrio della Cava ovu fontanu. Podignuta je u spomen na izgradnju novog vodovoda što ga je grad dobio 1438. Tako je grad dobio vodu s izvora u Rijeci Dubrovačkoj udaljenoga 12 km.

Vodovod je dug točno 11.700 m i nalazi se 106 m nad morem, te je u svome toku imao 4 rezervoara. Prije gradnje vodovoda Dubrovčani su vodu dobivali iz cisterni, a one su ili bile privatne ili javne. Osim toga Dubrovčani su radili i posebne vrste bunara u živom kamenu – *puči*, i po tome su bili nadaleko poznati.

DOMUŠ CHRISTI – BOLNICA, STARAČKI DOM: ORGANIZACIJA SOCIJALNE SKRBI U DUBROVNIKU

Početkom 14. stoljeća Dubrovnik već ima nekoliko hospitala. Oni su funkcionirali više kao azili za strance, stare, siromahe i nemoćne nego kao bolnice u današnjem smislu te riječi. Oni su bili ili državni ili su bili hospitali što su ih uzdržavali pojedinci svojim darovima ili razne bratovštine. Nadnevka 30. 1. 1347. osnovan je *Domus Christi*, općinski državni hospital iza samostana Sv. Klare, još nazivan *hospitale grande* ili *hospitale del'comun*. Godine 1540. on je pretvoren u javnu bolnicu sa stalnom liječničkom službom (Grmek, 1967.).

Liječnici su bili dužni dva puta dnevno, ujutro i navečer, posjetiti bolesnike u bolnici. Hospital je imao upravu, nadglednike i bolničare, te svoju ljekarnu koja je bila i bolnička i javna ljekarna. Pod kraj Republike u njemu je radilo šest liječnika i brijača. Dana 20. 4. 1847.

doktori Niko Pinelli i Frane Lopišić u ovome su hospitalu operirali (godinu dana nakon što je otkrivena eterska narkoza) rak dojke uz primjenu eterske narkoze. Godine 1888. sve su dubrovačke bolnice sjedinjene u jednu koja je na predjelu grada zvanome Boninovo dobila novu zgradu. Kasnije je Domus Christi pretvoren u starački dom, što je i danas, te se tako vratio svojoj prvobitnoj funkciji – brizi za stare i nemoćne. Na ulazu u Domus Christi stoji slijedeći natpis na latinskome:

tollī crucem tuam et sequere me ("uzmi svoj križ i slijedi me") (Ferri, 1968.:57-68).

LJEČNIČKI STALEŽ I POZNATI DUBROVAČKI LJEČNICI

Dubrovački liječnici i kirurzi bili su vrlo cijenjeni i izvan granica Dubrovnika. O tome svjedoči i činjenica da su često bili pozivani bolesnicima u susjednim zemljama. Osim svojih liječnika i kirurga, Dubrovčani su ponekad slali i lijekove i medicinske knjige u susjedne zemlje (Tursku, Bosnu, Zetu, Srbiju).

Dubrovčani su već u srednjem vijeku nastojali da u njihov grad dođu sposobni i obrazovani poznavatelji liječničkog umijeća, pa su zapošljavali sposobne strance (Talijane, Španjolce, Grke, Židove), te ih dobro plaćali. Od 1280. u službi dubrovačke države djelovalo je 134 liječnika i 102 kirurga. U početku, u srednjem vijeku, bilo ih je dosta iz Salerna gdje se u to vrijeme nalazila jedna od priznatih medicinskih škola. Tako su predstavnici salernske škole Richardus iz Salerna, Johannes Stilo, te Jacobus Mazia bili među prvim liječnicima u službi Dubrovnika. Potonji je prvi podvezao venu safenu pri ulkusu potkoljenice, ne bi li tako uz kirurško odstranjenje ulkusa riješio i varikozitete koji se pri ovome stanju javljaju. U Dubrovnik su kasnije dolazili i brojni liječnici iz Padove i Bologne, gdje su se također nalazile važne medicinske škole onoga doba. Prvi domaći liječnik koji je zapisan u spisima 1280. godine jest pučki liječnik Pravoslav iz Dubrovnika. Tako vidimo da su u Dubrovniku, osim obrazovanih liječnika, boravili i djelovali i mnogi pučki liječnici. Od 14. stoljeća u Republici su bili stalno zaposleni 1 fizik (ponekad i dva) te 1 ili 2 kirurga. Liječničke su poslove do 1280. vjerojatno obavljali brijači, kojih je bilo mnogo u Dubrovniku. Liječnici su bili primani u službu na 1 do 2 godine, a razdoblje službovanja bi im se produžavalo ako je njihov rad

bio zadovoljavajući. Staleški odnosi među liječnicima i ljekarnicima bili su jasno uređeni. Od 1383. zabranjena je privatna praksa liječnicima u državnoj službi, a od 1331. liječnicima je bilo zabranjeno držati ljekarne. Tako ovaj posao prelazi u ruke ljekarnika. Godine 1777. u Dubrovniku postoji i prvi zubar, Gaetano Pierini. O životu i radu liječnika u Dubrovniku možemo puno saznati i iz raznih oporuka (Bačić, 1998.).

Od dubrovačkih liječnika osobito se ističu oni iz 16. stoljeća. Donato de Mutiis (koji je u Dubrovniku radio od 1526. do 1536.) poznat je i kao autor naučnog djela u kojem opisuje iskustva što ih je stekao prigodom suzbijanja neke epidemije u Dubrovniku. Mariano Santo iz Barlette, koji je također živio u 16. stoljeću, bio je jedan od najistaknutijih kirurga svoga vremena, poznat osobito po svojoj metodi vađenja mokraćnih kamenaca. On se u svojim djelima kritički osvruo na metode liječenja kirurga u Dubrovniku toga vremena i na javno-zdravstvene prilike uopće. No jedan od najslavnijih liječnika koji su radili u Dubrovniku bio je Amatus Lusitanus, portugalski Židov, profesor medicine u Ferari. On je autor velikog djela *Curationum, medicinalium centuriarum septem* u kojem opisuje i 100 svojih slučajeva iz liječničke prakse u Dubrovniku. On je u Dubrovniku boravio od 1556. do 1558. godine. Najslavniji dubrovački liječnik jest Gjuro Armeno Baglivi. On je živio u 17. stoljeću. Samo je rani dio svoga života proveo u Dubrovniku, a ostali je proveo u Italiji, gdje je bio liječnik dvojice rimskih papa, te član brojnih učenih svjetskih društava. Napisao je nekoliko djela od kojih su mu najznačajnije rasprava o liječenju rana vodom, *De praxi medica* ("O liječničkoj praksi") koja predstavlja svojevrsan kompendij ondašnjeg medicinskog znanja, te *De fibra motrice et morbosa* ("O zdravom i bolesnom motoričkom vlaknu") u kojemu iznosi niz pogleda o funkciji i građi motoričkih vlakana, a njegove postavke neki smatraju pretečama neuro-motornih teorija. Od 18. stoljeća u službi se u Dubrovniku nalazi sve više liječnika podrijetlom iz Dubrovnika, od kojih je najpoznatiji Luka Stulli, liječnik koji djeluje u 19. stoljeću, a poznat je i po tome što je prvi u Dubrovnik uveo vakcinaciju. Osim što je bio liječnik, on je bio i pisac i povjesničar, a bio je važan i za organizaciju javno-zdravstvene službe u Dubrovniku (Grmek, 1992.: 325-331).

LITERATURA

- Bačić, J. (1994.) Medicine in Dubrovnik untill the 1667 Earthquake, *Croatian Medical Journal* (35)2:113-120.
- Bačić, J. (1998.) *Stazama medicine starog Dubrovnika*. Rijeka: izdavački centar Rijeka.
- Barber, A. (2001.) *Dubrovnik, acity guide*. London: Somerset Limited.
- Bazala, V. (1995.) Kult Eskulapa u Epidauru i Dubrovniku. *Farmaceutski glasnik* (11/12):550-552.
- Bazala, V. (1972.) *Pregled povijesti zdravstvene kulture Dubrovačke Republike*. Zagreb: Dubrovački horizonti.
- Bazala, V. (1954.) Della peste e dei modi di preservarsene nella Republica di Ragusa (Dubrovnik). Zagabria: vlastita naklada.
- Dračević, A. (1988.) *Dubrovačka katedrala*. Zagreb: Privredni vjesnik.
- Feri, R. (1968.) Dubrovački hospitali i ubožnice, u: Hrvoje Tartaglia (ur.) *Spomenica 650-godišnjice ljekarne "Male braće" u Dubrovniku*. Zagreb: Institut za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih nauka JAZU.
- Glesinger, L. (1965.) *Veteris Ragusae medicina et pharmacia*. Zagreb: Pliva.
- Grmek, M. D. (1992.) Medicina i ljekarništvo u negdašnjoj Dubrovačkoj Republici, *Dubrovnik* (2-3):325-331.
- Grmek, M. D. (1967.) Povijest medicine u Dubrovniku, u: *Medicinska enciklopedija*. Vol. 2. Zagreb: JLZ.
- Kesterčanec, Z. (1969.) O nekim važnim farmakohistorijskim dokumentima u Dubrovniku, *Acta Historiae, Medicinae, Pharmaciae, Stomatologiae, Veterinae* (1/2):62-73.
- Lang, S. (1994.) Dubrovnik's Tradition of Excellence in Medicine, *Croatian Medical Journal* 35(2):124
- Margaritoni, M. (1998.) Sveti Vlaho: povjesnice i legende. Dubrovnik: Crkva Sv. Vlaha.
- Marinović, B. (1933.) Jedna važna socijalna ustanova starog Dubrovnika, *Dubrovački liječnik* 19(1): 26-27.
- Prosperov-Novak, S. (1987.) *Dubrovnik iznova*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Stulli, B. (1989.) *Židovi u Dubrovniku*. Zagreb: Matrica Hrvatska.
- Tadić, J., Jeremić, R. (1938.) *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*. Beograd: Planeta.

Summary

HEALTH CARE AND SOCIAL INSTITUTIONS OF OLD DUBROVNIK

Ana Borovečki, Slobodan Lang

School of Public Health "Andrija Štampar", Zagreb, Croatia

The town of Dubrovnik is known throughout the world by its architecture and beauty. The Dubrovnik archive contains a series of documents linked to the history of this beautiful town and region from the Middle Ages up to the present day. Among those documents there is an extensive collection of documents regarding social policy and health care of Dubrovnik. The purpose of this paper was to make a synthesis of the materials found so far which relate to the history of social and health care policy of Dubrovnik. The text is written in the guide form. It attempts to give a survey of the basic data related to this subject and the history of Dubrovnik. It is obvious from the text that Dubrovnik had a high level of health and social care organisation (home for foundlings, residential home, various health regulations).

Uniqueness and progressiveness of the social and medical system of Dubrovnik can be seen from the fact that the quarantine was introduced for the first time in history there.

Key words: social policy, health care, history, Dubrovnik.